

DE ZANDLOPER

Kwartaalblad van de Vereniging Oud Ede

Historisch Museum Ede

Themanummer

Zandverstuivingen in Ede

2000 - 3

Sàlon de Thé
≡ Le Bâton ≡

HOF VAN GELDERLAND EDE

Chocolaterie, Croissanterie en Vlaaierie

de lekkerste winkel van Ede en omstreken

Gerrie en Joyce Meeuwissen

Telefoon (0318) 615 516 • Fax (0318) 653 675

ALLES VOOR DE DOE-HET-ZELVER

Autolakken

Draadmateriaal

Gereedschap

Verf

IJzerwaren

* Bezorgen gratis

Hout Board Triplex

Wandplaten Schroten

Wandweefsel

Dit alles natuurlijk bij

DOE-HET-ZELF MARKT

ELBERT JANSEN V/H DE NOOY

KOLKAKKERWEG 65 - 67 - EDE - TEL. (0318) 611 680

** Wij geven u een deskundig advies*

DE ZANDLOPER

Kwartaalblad van de Vereniging Oud Ede
28e jaargang nr 3 september 2000

Van het bestuur

Reserveer dinsdagavond 17 oktober 2000 alvast in uw agenda, zodat de op deze avond te houden algemene ledenvergadering niet door u wordt gemist. De huishoudelijke agenda zal kort zijn. Het belangrijkste punt is de uitgestelde voordracht voor de voorzittersfunctie. Het bestuur is verheugd u een kandidaat voor deze functie te kunnen voorstellen.

Na de pauze zal de secretaris van de Nederlandse Genealogische Vereniging, de heer A. Oosterbroek, een lezing verzorgen over stamboomonderzoek. Bent u geïnteresseerd in "het waarom" van zo'n onderzoek en wilt u ook nog weten hoe een dergelijk onderzoek moet worden aangepakt, noteer dan zeker de datum in uw agenda. U heeft dan een dubbele reden de ledenvergadering te bezoeken. Een convocatie met alle bijzonderheden zal aan alle leden worden toegezonden.

Bent u nog actief geweest met de ledenwerving? Zo niet, dan zal het zeker lukken met deze ledenvergadering in het vooruitzicht.

Van de redactie

Het onderwerp van het themanummer van dit jaar is "Zandverstuivingen in Ede". Door de eeuwen heen is in onze gemeente veel strijd geleverd om uitbreiding van de verstuivingen te beteugelen. De verstuivingen hebben veel schade berokkend aan boeren en burgers, bijvoorbeeld omdat wegen vaak nauwelijks begaanbaar waren door het opstuivende zand. Redacteur Frans van Oort is in de archieven van (onder andere) de gemeente Ede gedoken. Hij ontdekte tal van interessante documenten en kaarten, waarvan er enkele in dit nummer zijn afgebeeld. In zijn artikel doet hij verslag van de strijd tegen het zand en laat zien dat eigenaren, gemeenteraad en provincie het lang niet altijd met elkaar eens waren. Gebrek aan geld speelde hierbij een belangrijke rol. Nadat men tot het inzicht kwam dat investeringen in het beteugelen van zandverstuivingen terugverdiend konden worden, waren de bezitters van de gronden op grote schaal bereid om maatregelen, zoals het inplanten van dennen, te nemen.

DE ZANDLOPER is het orgaan van de Vereniging Oud Ede

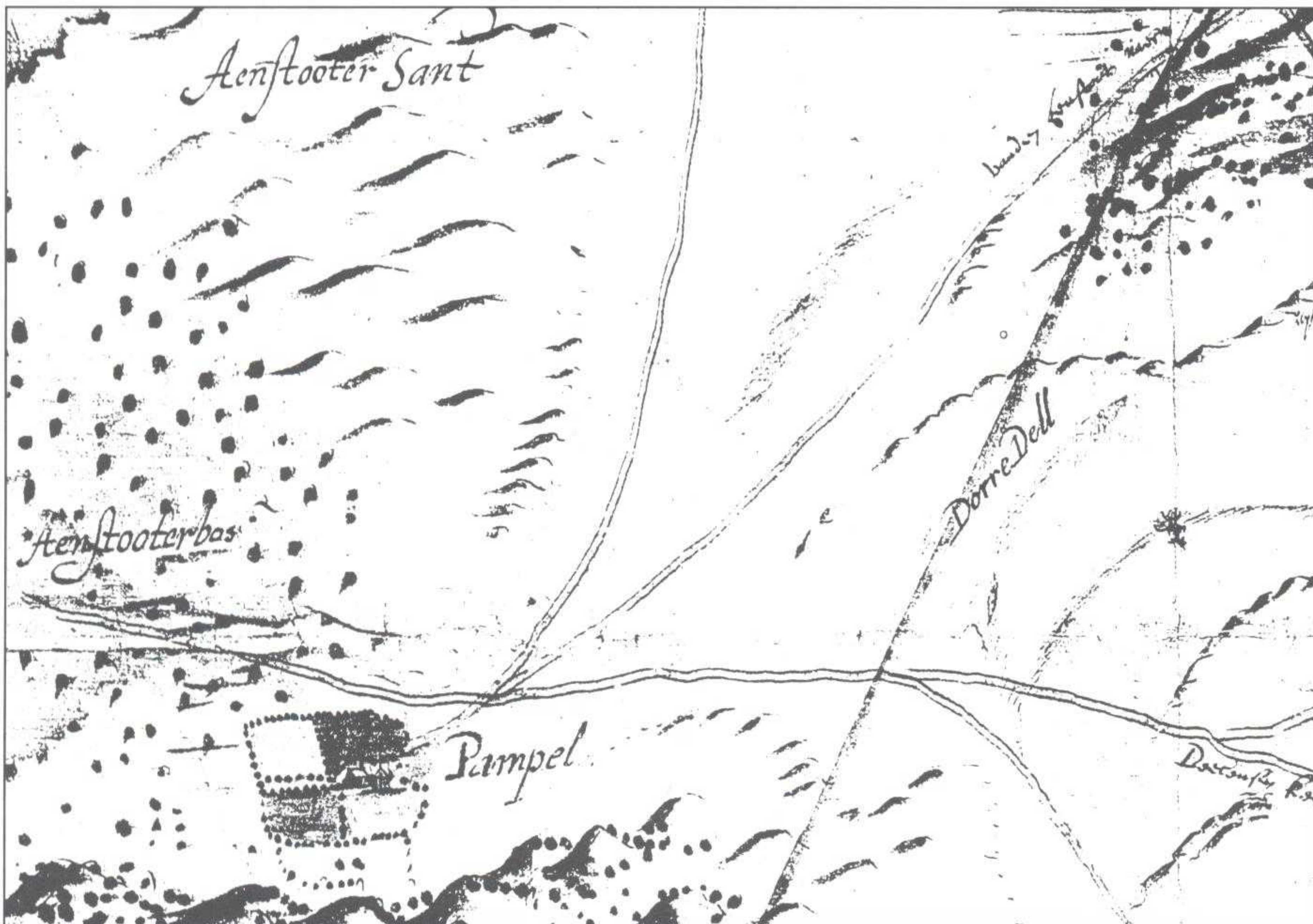
- * Het dagelijks bestuur van de Vereniging Oud Ede bestaat uit de heren D. Boot (voorzitter), P. Bon (secretaris) en W. Kempe (penningmeester).
 - * De contributie bedraagt 20 gulden per jaar, te voldoen door storting op giro 353.42.68 van penningmeester Vereniging Oud Ede te Ede.
 - * Het Historisch Museum Ede (Museumplein 7, 6711 NA Ede, tel. (0318) 61 95 54) is open 's middags van twee tot vijf uur, op zondagen tot vier uur. Op maandagen is het museum voor het publiek gesloten.
 - * Conservator van het museum is drs. D.-J. List.
 - * De redactie van De Zandloper bestaat uit de heren J.E.H. den Hartog (eindredacteur), drs. D.-J. List, J.J.P. Nijdam, F.G. van Oort, H. van Scherrenburg en G.H. Stel.
 - * Adres voor vereniging, museum en orgaan: Museumplein 7, 6711 NA Ede, tel. (0318) 61 95 54.
 - * Productie van het blad: Drukkerij Frouws te Ede.
- ISSN 1384-7090

ZANDVERSTUIVINGEN IN EDE

door F.G. van Oort

Inleiding

Vroeger was het grootste gedeelte van de Veluwe (en dus ook van de gemeente Ede) met bos bedekt. Men noemde dit de oerbossen. Pas toen de bewoners zich gingen vestigen in vaste nederzettingen werden rond deze plaatsen de bomen gekapt ter verkrijging van bouwland. Het vee liet men in het aangrenzende bos weiden, met als gevolg dat zich daar geen jonge bomen konden ontwikkelen. Daarnaast werden vele bomen gekapt voor brandstof, huizen- en scheepsbouw. Door deze rooibouw was in de 17e eeuw het bos bijna geheel verdwenen en ontstonden er uitgestrekte heidevelden. De grotendeels uit boeren bestaande bevolking kon slechts de schrale kost verdienen door hierop grote kudden schapen te laten grazen. Verder stak men heideplaggen om daarmee het bouwland te bemesten.

Dit is een deel van de topografische kaart van het "Deelense Velt", gemaakt door Nicolaes van Geelkercken in 1629 (gemeentearchief Arnhem). Zichtbaar is boerderij De Pampel met aanhorige landerijen, omzoomd door groenwallen (stippen). Rechts van het Aenstooterbos zijn de zandduinen van het Aenstooter Sant zichtbaar. De naar rechts lopende zandweg gaat naar Deelen. De naam "Dorre Dell" voorspelt niet veel goeds...

Het ontstaan van zandverstuivingen

Voordat de zandvlakten en de binnenlandse duinen ontstonden was een grote hoeveelheid onsamenhangend zand reeds aanwezig; het wachten was slechts op de een of andere oorzaak die het zand aan de wind zou prijsgeven. Zo'n tot stuiven geneigde zandvlakte kon in beweging komen door het verwijderen van de vegetatie. Grote zandverstuivingen ontstonden als gevolg van het overmatig plaggen, met het doel deze plaggen te gebruiken als strooisel in de stallen en bemesting van het bouwland.

Wanneer een heideveld van zijn bedekking was beroofd en het kale zand aan de oppervlakte kwam, behoefden slechts een matige wind en sterke uitdroging samen te werken om het zand in beweging te brengen, zodat een begin van een zandverstuiving kon ontstaan.

Een andere oorzaak van het losraken van het zand was het drijven van vee over verstuivingsgevoelige gronden. Vooral schapen waren in dit opzicht zeer schadelijk, omdat zij kleine hoeven hadden, gewoonlijk in groten getale bijeengedreven werden en de eigenaardigheid hadden om altijd achter elkaar op een eenmaal gevormd paadje te lopen. Bekend waren vooral in Gelderland en Drente de zogenaamde schaapsdriften, die door het herhaald overdrijven van de schaapskudden geheel van hun plantendek waren beroofd. Ook het rijden met wagens kon er de oorzaak van zijn dat de grond in stuifzand overging, vooral als het wagenspoor parallel aan de heersende windrichting was gelegen.

Beteugeling op plaatselijk niveau faalde

Zoals reeds is opgemerkt, was het aan overbeweiding en rigoureuze afplaggen te wijten dat de heide langzamerhand verdween en er uitgestrekte zandvlakten ontstonden, de zogenaamde stuifzanden. Op de Veluwe trof men steeds grotere oppervlakten aan die voor het merendeel in een woestijnachtig landschap waren herschapen en waarop nog nauwelijks bos voorkwam.

Door de invloed van de wind ontstonden er in de negentiende eeuw de zogenaamde “wandelende duinen”, die de hele omgeving, dus ook akkers en dorpen, met een laag zand konden bedekken.

De buurten deden wel iets aan dit probleem, bij voorbeeld door een verbod in te stellen op het drijven van schapen door zandpercelen. Ook probeerde men karrensporen te verleggen, af te dekken of op te vullen met heide, brem of korte takken – alles om verstuiving tegen te gaan. Maar waarschijnlijk door geldgebrek en te weinig begrip voor het grote belang van een oplossing voor dit probleem kwam men niet wezenlijk tot beteugeling van de zandverstuivingen.

De naleving van voornoemde buurtwetten werd gecontroleerd door de buurtscheuter. Omdat de situatie steeds slechter werd, wensten Gedeputeerde Staten een veldwachter aan te stellen die, alleen voor de verstuivingen verantwoordelijk zou zijn, een zogenaamde “opziener der zanden”. Pas in 1824 kregen zij hun zin en werd er op de gemeentebegroting van dat jaar voor het eerst een bedrag van *f* 14,— opgevoerd voor een dergelijke ambtenaar.

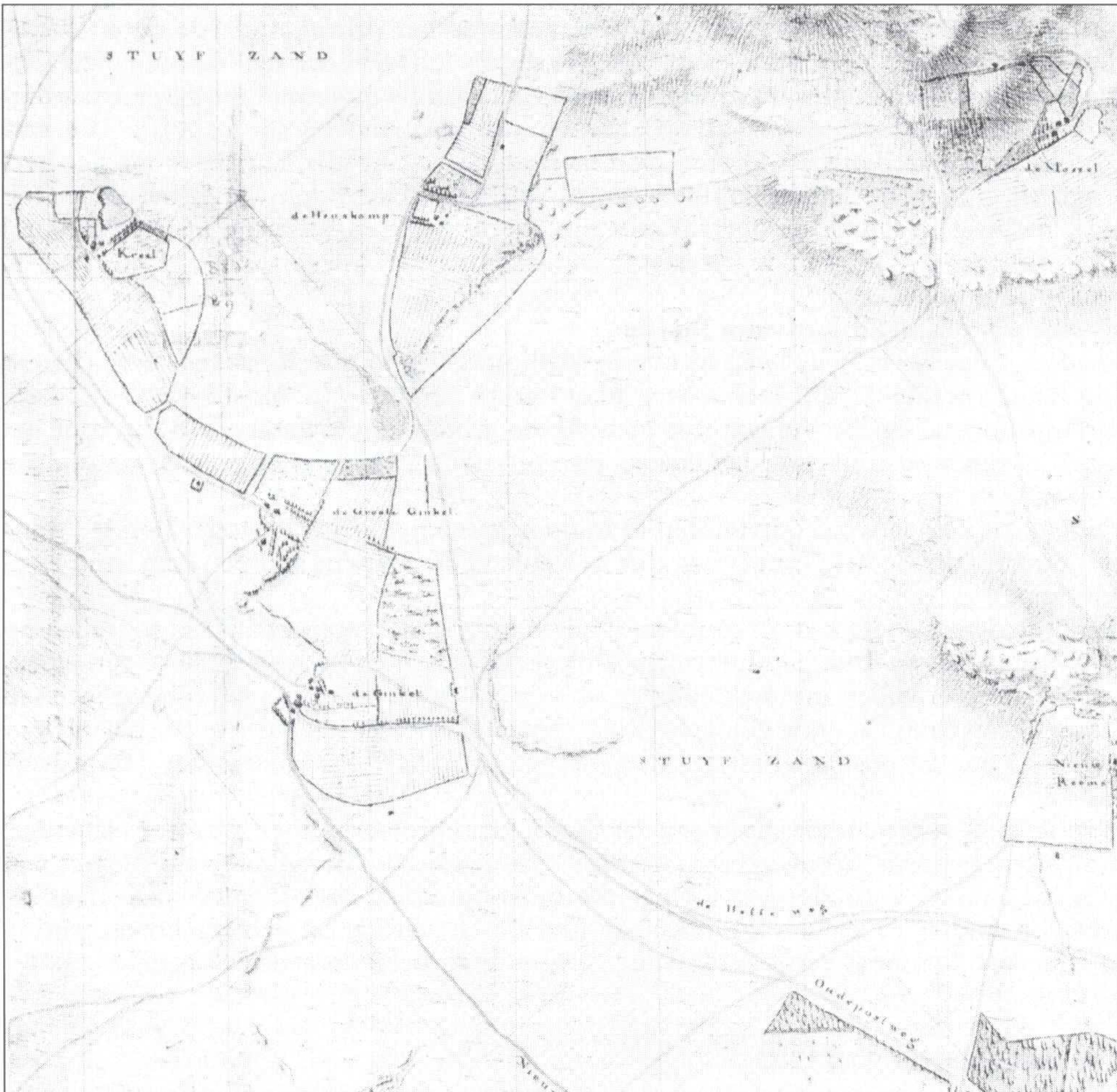
Een momentopname uit 1820

Uit een rapportage van 13 april 1820 van de schout van het Ambt Ede, E.D. Meurs, die tevens het toezicht had over de plaatselijke verzandingen, krijgen we toch enig inzicht in de problemen die zich in de gemeente Ede op dit gebied voordeden.

Zo bleek dat al een aantal jaren geen afzonderlijk of direct toezicht meer had bestaan over de zanden en dat ook de eigenaren/bezitters geen initiatieven hadden genomen om het verstuiven van het zand tegen te gaan. In zijn noodkreet wees de schout er dan ook op dat, wanneer er niet spoedig op een krachtdadige manier werd ingegrepen, de vooruitzichten voor de akkerbouw, de veeteelt en de publieke wegen allertreurigst waren. Onder Wekerom waren al een aantal morgens bouwland bedolven. (Aangezien in diverse stukken wordt

gesproken over de Rijnlandse roede ga ik ervan uit dat hier ook de Rijnlandse morgen bedoeld wordt. Een Rijnlandse morgen = 8516 m²).

De meeste zandverstuivingen breidden zich gestaag uit. Genoemd werden die van Roekel, Otterlo, Pampelt, Ginkel en Reemst. Vooral de combinatie van de laatste twee (groot ongeveer 250 morgen) baarde grote zorgen, daar deze verstuiving de Arnhemseweg (zijnde de grote postroute) naderde. Ze zou zich gemakkelijk kunnen gaan verenigen met de aan de zuidkant van deze weg gelegen zanden, die zich vandaar uitstrekten tot aan het grondgebied van Renkum en Doorwerth en die een oppervlakte hadden van circa 100 morgen.

Kaartuitsnede van de Atlas van "de Man" +/- 1800. Rondom de boerderij-enclaves zien we bijna overal stuifzanden. De grens hiertussen bestaat veelal uit houtwallen waarvan er velen nu nog in het terrein terug te vinden zijn. Binnen de enclaves zijn de bouwakkers duidelijk zichtbaar. Linksboven ligt boerderij "De Kreel" met daarboven het "Kreelse zand". Nabij de boerderij is de Kreelseplas zichtbaar. Rechtsboven is boerderij "Mossel" met het "Mosselse zand" te zien, terwijl rechtsonder boerderij "Nieuw Reemst" met daaromheen het "Reemsterzand" duidelijk zichtbaar is. (Atlas in het bezit bij Oud Archief Ede en Museum Oud Ede).

Op initiatief van de schout en zijn assessoren was getracht het ontstaan van deze verbinding tegen te gaan door aan de noordzijde van de Arnhemseweg dennen in te poten en enige bekribbingen (meestal bestaande uit rijen palen met tenen vlechtwerk ertussen) aan te brengen. Door gebrek aan de nodige fondsen waren deze maatregelen evenwel slechts zeer summier en totaal niet afdoende. Vandaar ook het verzoek van de gemeente Ede aan het Gouvernement om vooral dit laatstgenoemde probleem de hoogste prioriteit te geven.

De Buurt Wekerom, Eschoten en De Valk gaan samenwerken met GS

Op 3 maart 1821 had er een bespreking plaats tussen twee gedeputeerden van Gedeputeerde Staten van Gelderland, de schout van Ede en de buurtmeesters van Wekerom, Eschoten en De Valk. Het onderwerp was plannen te vormen om de benodigde geldmiddelen en mankracht bijeen te brengen om daarmee het oprukken van het Wekeromse en het Roekelse zand tot staan te brengen. In ieder geval werd er overeenstemming bereikt onder de onderstaande voorwaarden.

De buurtmeesters moesten toestaan dat zowel op de heide- als op de zandgronden van de Buurt, op gezag van Gedeputeerde Staten, de nodige beplantingen en bekribbingen aangebracht werden om het verstuiven van zand tegen te gaan. De aan te brengen beplantingen (veelal dennen) zouden in ieder geval ten voordele blijven van de geërfdn van de Buurt, maar voor het hakken, uitdunnen of rooien van dit hout zou een vergunning nodig zijn van het college van GS. Tevens moest de Buurt een bunder heidegrond afbakenen en voor gebruik beschikbaar stellen aan GS, teneinde hier dennen te zaaien. Dit plantsoen kon dan in de toekomst gebruikt worden om verdere uitbreiding van de genoemde zanden tegen te gaan. Ook dienden de buurtmeesters ervoor te zorgen dat de schapendriften goed afgebakend waren zodat de schapen zonder bezwaar van en naar de enk konden worden gedreven en de schapenhouders hiervan zo min mogelijk hinder ondervonden.

“Luntersch mooie omgeving” is de ondertiteling van deze kaart. Misschien gold dit voor de toeristen. Voor de bewoners was dit steeds wisselende landschap van de stuifzanden (100 jaar geleden) meer vijand dan vriend. (foto collectie F.G. van Oort).

Om dit te bevorderen betaalden GS, zonder verdere kosten voor de geërfdén, het nodige rijshout, de dennen en ander plantsoen, alsmede het dennenzaad. Als tegenprestatie namen de geërfdén de noodzakelijke handenarbeid (afbakenen van driften, afgraven van het zaai-perceel inclusief de omwalling) en het vervoer voor hun rekening. Het poten en zaaien van de dennen, alsmede het aanleggen van de bekribbingen, werd wel door de overheid vergoed.

Het oppertoezicht kwam bij GS en de schout van Ede te liggen, die het weer delegeerden aan Willem Jansen, scheuter te Wekerom, en Jan van de Craats uit Ede.

De buurtmeesters moesten zo snel mogelijk een geërfdendag bijeenroepen ter verkrijging van de nodige volmachten. Daarna moest er van dit geheel een proces-verbaal worden opgemaakt dat door alle partijen zou worden ondertekend.

Boerderij/Pension Nieuw Reemst, gelegen aan de Planken Wambuisweg te Ede. Deze boerderij, die reeds lang geleden gesloopt is, was vroeger een herkenningspunt op de zandkaart.

(foto: C. Hartgers, in bezit Hist. Mus. Ede)

Gedeputeerde Staten zetten door

Twee weken na het eerste overleg gingen de geërfdén zonder reserves akkoord met de voorstellen. Gemeld werd dat afbakening van schapendriften het meeste nut zou opleveren voor de buurten. Voor de dennenkamp (een bunder) werd een stuk veld omwald, dat aansloot aan het zuidwesten van het Roekelse bos.

Bij de inzending van het proces-verbaal aan GS vermeldde de schout van Ede dat de twee zojuist aangestelde opzichters het idee naar voren hadden gebracht om het poten van de dennen, gezien het late tijdstip, tot het najaar uit te stellen, hetgeen huns inziens een beter resultaat zou opleveren.

Binnen een week was er bericht terug. Verwacht werd dat zonder uitstel de hand aan de ploeg kon worden geslagen. Onverwijld dienden de nodige materialen te worden aangekocht en naar de plaatsen waar de stuiting moest geschieden aan te voeren. Eerst het hout van de takkenbossen, daarna de dennen. Wat dat laatste betreft wilden GS zo spoedig

mogelijk bericht over het aantal te kopen dennen, de prijs en de leveranciers.

De dennen werden nog hetzelfde voorjaar gepoot, waarbij ervoor werd gezorgd dat ze niet allemaal tegelijk werden aangevoerd, maar in zodanige vrachten dat ze zo kort mogelijk uit de grond zouden zijn. Tenslotte dienden de opzichters te zorgen voor ruim voldoende medewerkers/geërfden, die gelijktijdig bezig konden zijn met het zetten van het rijshout, het poten van de dennen, het afgraven van de kamp voor het zaaien van het dennenzaad, alsmede het leggen van een wal daaromheen.

Het antwoord van de schout (5 april 1821) luidde dat de werkzaamheden waren begonnen en dat er naar schatting 13.000 dennen en 20 vimmen hout nodig waren (1 vim = hoeveelheid van 104 takkenbossen). Ook schreef hij dat de opzichters bleven beweren dat het beter zou zijn het planten van de dennen uit te stellen, maar dat hij op persoonlijke titel de opdracht had verstrekt om de dennen zonder verwijl te planten.

Dat de schatting wel eens kon afwijken bleek uit het overzicht van de gebruikte materialen. Er werden 1880 Rijnlandse roeden bekribbingen aangebracht (1 Rijnlandse roede = 3,7674 m). Men gebruikte 4 takkenbossen per roede, dus uiteindelijk waren er 7520 takkenbossen benodigd (= 75 vimmen).

De dennen werden in rijen van vier gepoot. Het aantal roeden was hier 490. Per roede plantte men 4 dennen zodat het totaal op 7840 dennen kwam.

Welke werkzaamheden voor GS waren uitgevoerd en tegen welke bedragen blijkt uit het volgende overzicht.

75,2 vimmen hout a f 2,50 per vim	f 188,00
7840 dennen a f 1,25 per 100 stuks	f 98,00
maken bekribbingen a f 1,- per vim	f 75,00
poten van dennen f 2,- per duizend	f 16,00
inpoten van zandhaver langs 1880 roeden	f 75,00
zoeken van zandhaver	f 20,00
maaïen en strooien van plaggen op plaatsen waar geen bekribbing nodig is	f 11,00
transport (nihil volgens afspraak)	nihil
Totaal	f 483,00

Tenslotte werd nog gemeld dat het gehele project in 20 werkbare dagen was geklaard; begonnen was op 4 april en geëindigd op 12 mei 1821. Hoeveel personeel was ingezet werd verder niet aangegeven.

Het eerste reglement op de zandverstuivingen in de provincie Gelderland

Ondanks het feit dat GS in de jaren twintig van de negentiende eeuw een aantal gecommitteerden in hun midden hadden die speciaal belast waren met de beteugeling van zandverstuivingen, kwamen er toch maar weinig projecten van de grond. De reden was onder meer dat zo'n beteugelingsplan slechts op basis van vrijwilligheid tot stand kon komen. Om toch wat meer greep op de zaak te krijgen werkten GS een reglement uit dat op 17 september 1829 door de koning werd goedgekeurd. Dit besluit was dus uitsluitend van toepassing op de zanden in de provincie Gelderland.

Een van de bepalingen betrof het opperbeleid van de werkzaamheden die moesten worden uitgevoerd om het oprukken van zandverstuivingen te stoppen. Dit werd uitgeoefend onder verantwoordelijkheid van GS. Zij beslisten welke zanden zouden worden aangepakt en op welke wijze. De werken die hiervoor nodig waren zouden geheel of gedeeltelijk voor provinciale of gemeentelijke rekening worden uitgevoerd, maar de zanden die particulier eigendom waren, moesten worden beteugeld door de eigenaren zelf. Blevens deze eigenaren, ondanks aanschrijving van GS, hierin nalatig, dan zou worden getracht om via onderhandelingen een deel van deze zandpercelen in bezit te krijgen teneinde daar, op kosten van de provincie, beteugelingswerken uit te voeren. Indien er dan toch nog onwilligheid bij

de eigenaren aanwezig zou blijken, zou uiteindelijk tot onteigening worden overgegaan. Tenslotte moest de burgemeester jaarlijks, in de maanden april en oktober, persoonlijk binnen zijn gemeente onderzoeken of eventueel nieuwe zandheulen (greppels) waren ontstaan, in welke toestand de oude zanden zich bevonden en aangifte doen van de toestand van het plantsoen indien tot beteugeling was overgegaan. Hiervan werd verslag uitgebracht aan GS door middel van een uniform formulier.

District.	Gemeente.	Buurschap, dorp enz., waar de zandverstuiving bestaat.	Benaming onder welke dezelve bekend is.	Uitgestrektheid van dezelve in bundertallen, bij raming.	Omschrijving van den invloed van dezelve op naburige grondstukken, of dezelve is toenemende of niet enz.	Werken tot beteugeling van dezelve daargesteld.	Toestand van dezelve.	Werken tot beteugeling van dezelve dienstig geacht.	Raming van de daartoe te makene kosten.	Eigenaar van het zand.	Of dezelve gezind is, om de beteugeling te bekostigen.	Aanmerkingen van den Burgemeester.	Aanmerkingen van den Districts-Commissaris.

Zandverstuivingen.

District

Gemeente

STAAT der zandverstuivingen in { het district }
 { de gemeente }

en van de werken, tot derzelver beteugeling aangelegd, ingevolge opneming door { den Burgemeester van } in { April 18 . . . }
 { de betrokkene Burgemeesters } in { October 18 . . . } gedaan, overeenkomstig art. 3 van het provinciale reglement d. d. 8 Julij 1829 (provinciaal blad n°. 118).

Het standaardformulier zandverstuivingen. Door tweemaal per jaar de uitbreidingen en beteugelingen aan te geven probeerden Gedeputeerde Staten zicht op de verstuivingen te krijgen.

Gekibbel tussen GS en de gemeente Ede

Bij het toekennen door GS van de subsidies voor het beteugelen van de zandverstuivingen kwam voor de gemeente Ede een zwaar punt aan de orde. Met ingang van 1 januari 1846 werd de betaling van de buitengewone veldwachter, Kampert genaamd, niet meer door de provincie opgebracht, maar diende voortaan door de betrokken besturen te geschieden, naar gelang van de diensten welke hij in de verschillende gemeenten moest verrichten. GS verwachtten van de betreffende besturen een voorstel dat aangaf hoe de kostenverdeling op dit punt zou zijn. In het verslag van de raadsvergadering, gehouden op oudejaarsdag 1845 treffen we het volgende hierover aan. Te Harskamp bevond zich een buitengewoon veldwachter ten dienste en op verzoek van de buurt aangesteld om over de eigendommen en bezittingen van de buurt te waken. Hij ontving hiervoor van die buurt een bepaald loon. Naast deze buitengewone veldwachter was er voor Otterlo en het gebied tussen Otterlo en Harskamp een gewone gemeenteveldwachter werkzaam. Deze beide veldwachters werden geacht in staat te zijn om de toestand van de zanden in de voornoemde dorpen naar behoren in het oog te houden. Dus drie was teveel van het goede. Dit was dan ook de reden dat, naar het oordeel van de Raad, de gemeente Ede niet behoefde bij te dragen in de bezoldiging van een derde buitengewoon veldwachter, die speciaal belast zou worden met het opzicht over de zandverstuivingen.

GS hielden echter vast aan hun eerder ingenomen standpunt en stelden voor dat de gemeente Ede toch jaarlijks een bijdrage van *f* 30,— voor een zandveldwachter zou moeten leveren. Als extra argument werd aangevoerd dat juist de gemeente Ede, die zoveel belang bij de stuiting der zandverstuivingen had en daarvoor aanzienlijke subsidies van de provincie genoot, ook zelf daartoe jaarlijks iets zou moeten bijdragen (13-3-1846).

Opnieuw werd hierover in de raad vergaderd en opnieuw probeerde de gemeente Ede haar zienswijze over dit onderwerp aan GS duidelijk te maken.

De heidegronden en de daartoe behorende zanden te Harskamp, Otterlo en elders waren particulier eigendom. De kosten van een opzichter voor de zanden, alsmede de kosten die de beteugeling van de zanden meebracht, zouden geheel gedragen dienen te worden door de belanghebbenden van die gronden. Maar deze hadden er totaal geen belang bij. Het zelfde verhaal van “drie veldwachters was teveel” werd ook weer aangehaald. Tenslotte voelde de raad zich getrouw aan de afgelegde belofte om de aan hun zorg toevertrouwde gemeentefondsen geen bestemmingen te geven die strijdig waren met de billijkheid en het gezond verstand. Door de voorstellen van GS te honoreren zouden zij zich hierin bezwaard voelen.

Opnieuw besloot de raad om geen jaarlijkse bijdrage voor een buitengewoon veldwachter toe te kennen, maar men wilde toch over 1846 een eenmalige gratificatie toekennen van *f* 25,-. De reden hiervoor was een zekere erkentelijkheid jegens GS, die door hun toegekende subsidies in de afgelopen wintertijd aan een aantal behoeftigen werk hadden verschaft. Hierdoor was aan de zeer grote armoede in deze streken enigszins tegemoetgekomen (28-3-1846).

Zandverstuiwing bij Ede

Wie nu “Veluwe” zegt, denkt aan boslandschap. Maar een eeuw geleden was het een onafzienbare vlakte met uitgestrekte heidevelden en zandverstuivingen, zoals bovenstaande foto toont. De huidige bossen zijn dus niet ouder dan circa 100 jaar. (foto collectie F.G. van Oort)

De hand op de knip

Bij besluit van GS van 12 december 1845 was de gemeente Ede, speciaal ter beteugeling van het Harskamperzand, een subsidie van *f* 700,— uit de provinciale fondsen toegedacht. Als voorwaarde gold dat de ingezetenen van Harskamp de benodigde heidegronden zouden afstaan.

Bij monde van de heer Franken, raadslid en buurtmeester van Harskamp, werd gemeld dat de Buurt dit nooit kon inwilligen daar zij bij afstand van die gronden hierover geen zeggenschap meer zou hebben.

De gemeenteraad van Ede, die zich ervan bewust was dat voornoemde subsidie dan wel zou worden ingetrokken, deed nog een uiterste poging om deze gelden in de gemeente Ede besteed te krijgen. Een verzoek aan GS hield in dat, in plaats van in Harskamp, deze *f* 700,— zouden worden ingezet bij de beteugeling der zanden onder Otterlo. Daar bevond zich een weg van de 1e klasse, die van Reemst naar Otterlo en vervolgens over Harskamp naar Harderwijk liep (ook wel Harderwijkerweg genoemd). Vooral tussen Oud-Reemst en Otterlo liep deze weg tussen zandduinen en werd door deze dermate bedolven dat hij bijna niet meer te gebruiken was. Er kwamen hierover vele klachten binnen. Bekribbingen en beplantingen, zoals uitgevoerd onder Wekerom, zouden met veel succes kunnen worden aangewend (24-1-1846).

Een antwoord hierop werd in het oude archief niet meer teruggevonden, maar waarschijnlijk zat dit wel verwerkt in de brief van GS aan de gemeente Ede (raadsverg. 3-6-1846).

Hierin stond vermeld dat de gemeentebesturen van Apeldoorn en Barneveld zich, in tegenstelling tot de gemeente Ede, wel konden verenigen met het leveren van een bijdrage aan de heer Kampert, de zandopzichter. Verder stuitte het GS tegen de borst dat de gemeente Ede bezwaar bleef maken om uit de gemeentefondsen enige bijdrage tot beteugeling der zanden te verstrekken. Vandaar dat GS aan de gemeente Ede te kennen gaven dat zij zich voortaan zouden onthouden van het verlenen van provinciale subsidies, zolang deze gemeente zich ongenegen bleef betonen om hiertoe in een billijke verhouding financieel mee te werken. In de Raad werd besloten het provinciale besluit voor kennisgeving aan te nemen.

Soms moest je eieren voor je geld kiezen

Na anderhalf jaar, eind 1847, werd de gemeente Ede toch weer bedacht met een aantal provinciale subsidies. Zo kon het Roekelse zand in aanmerking komen voor *f* 25,— en het Otterlose zand voor *f* 275,—.

Om tot besteding van dit geld te komen moest de gemeenteraad van Ede eerst besluiten om een jaarlijkse gratificatie van *f* 25,— toe te kennen aan de buitengewoon veldwachter Kampert, zolang deze zijn diensten in de zanden zou verrichten. Een eventuele bijdrage in het pensioen van deze zandveldwachter mocht worden uitgesloten. Verder zou de gemeente Ede moeten zorgen dat ook de eigenaren naar vermogen moesten bijdragen om beteugeling van hun zandverstuivingen tot stand te brengen.

Tijdens de raadsvergadering van 3 februari 1848 besloot de Edese raad om, met ingang van 1 januari van dat jaar, jaarlijks uit het gemeentefonds een som van *f* 25,— bij te dragen in het traktement van de buitengewoon veldwachter Kampert. Over uitsluiting van eventuele pensioenrechten werd niet meer gerept. Ook de eigenaren waren bereid om naar vermogen *f* 200,— te investeren en mee te werken aan de beteugeling van de zandverstuivingen. Tenslotte werd door de raad, in tegenstelling tot de reactie van twee jaar tevoren, uitgebreid dank uitgebracht aan GS, misschien met het idee in het achterhoofd dat als er één schaap over de "drift" ging er meerdere zouden volgen. Dit dankwoord wil ik u niet onthouden - het luidde als volgt.

"Hun Edel Groot Achtbaren namens de belanghebbenden de hartelijkste dank te betuigen voor de milde, zo zeer gewenste bijdrage, speciaal aan Otterlo toegekend, met de verzekering dat zij dit steeds dankbaar zullen blijven erkennen, en gaarne alles zullen doen wat tot de vordering van het

gewenste doel nuttig en dienstig zal kunnen zijn". Het antwoord aan GS eindigde met de wens: "Hun Edel Groot Achtbaren alle belanghebbenden voortdurend in Uw Hun Edel Groot Achtbaren gunst aan te bevelen".

Waarschijnlijk had het bovenstaande toch indruk gemaakt en een bijdrage geleverd aan een betere verstandhouding met GS want al vrij snel daarna kwamen vertegenwoordigers van GS op werkbezoek bij de Buurt van Harskamp. Als de Buurt in aanmerking wilde komen voor een provinciale subsidie moesten de schapendriften veldwaarts worden verplaatst. Dit gold als een tijdelijk gemis, maar na de beteugeling zouden deze gronden weer voor de Buurt ter beschikking komen. En hiermee gingen de geërfdn akkoord.

Zandverstuiving bij Ede

GS kwamen met een nieuw reglement

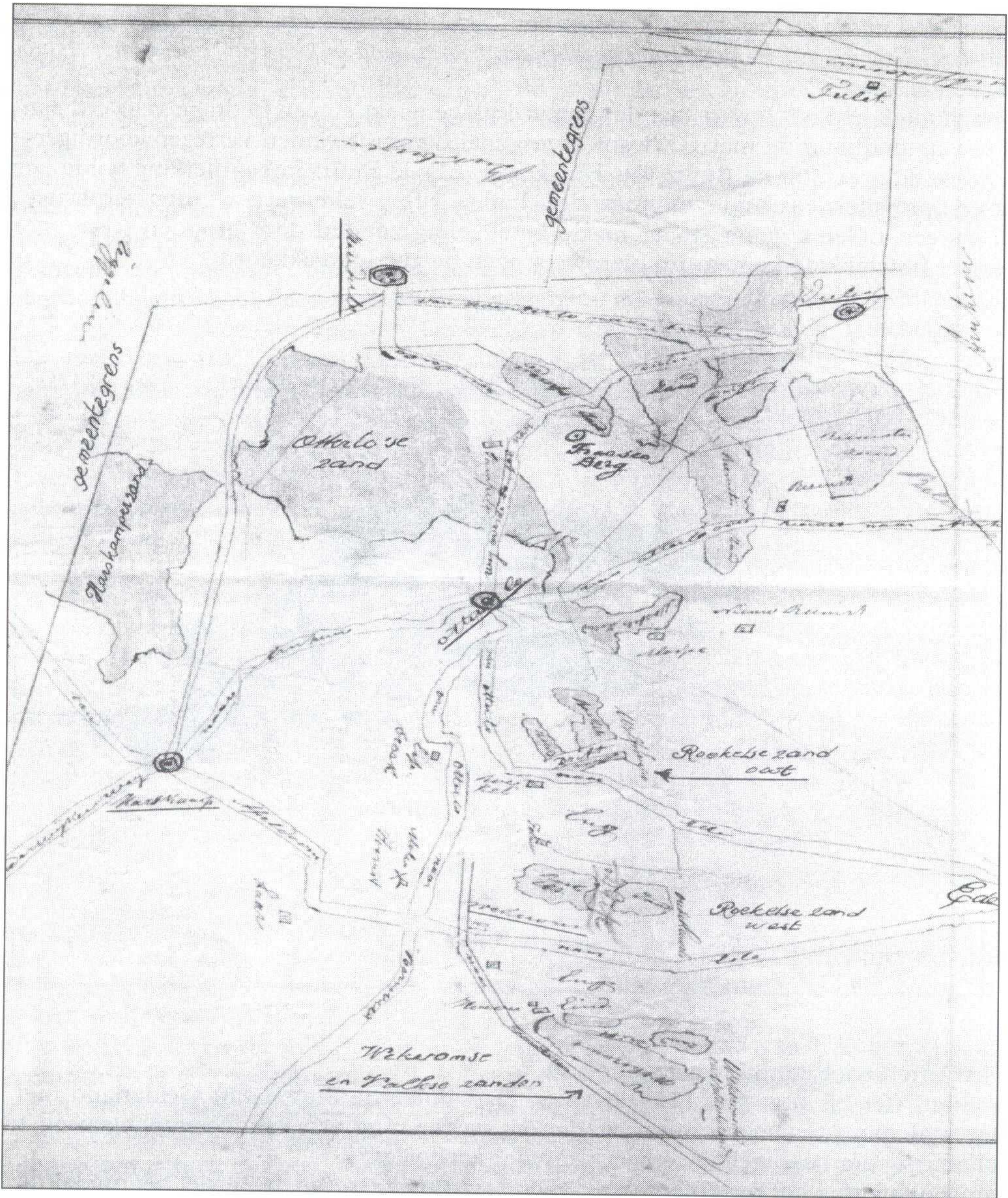
Bij besluit van 22 augustus 1854 kwamen Gedeputeerde Staten van Gelderland met een nieuw reglement ter voorkoming, wering en wegneming van zandverstuivingen en tegen beschadiging der beteugelingwerken, daarvoor aangelegd.

In vergelijking met het reglement van de zandverstuivingen van 1829 viel het op dat dit qua inhoud veel uitgebreider was en dat de verboden met naam werden genoemd, terwijl er sancties (boetes en zelfs gevangenisstraf) werden opgelegd bij niet-nakoming hiervan.

Zo mochten er bijvoorbeeld geen gaten of kuilen gegraven worden in gronden die voor verstuiving vatbaar waren, tenzij deze dadelijk weer werden ingelegd en met plaggen belegd.

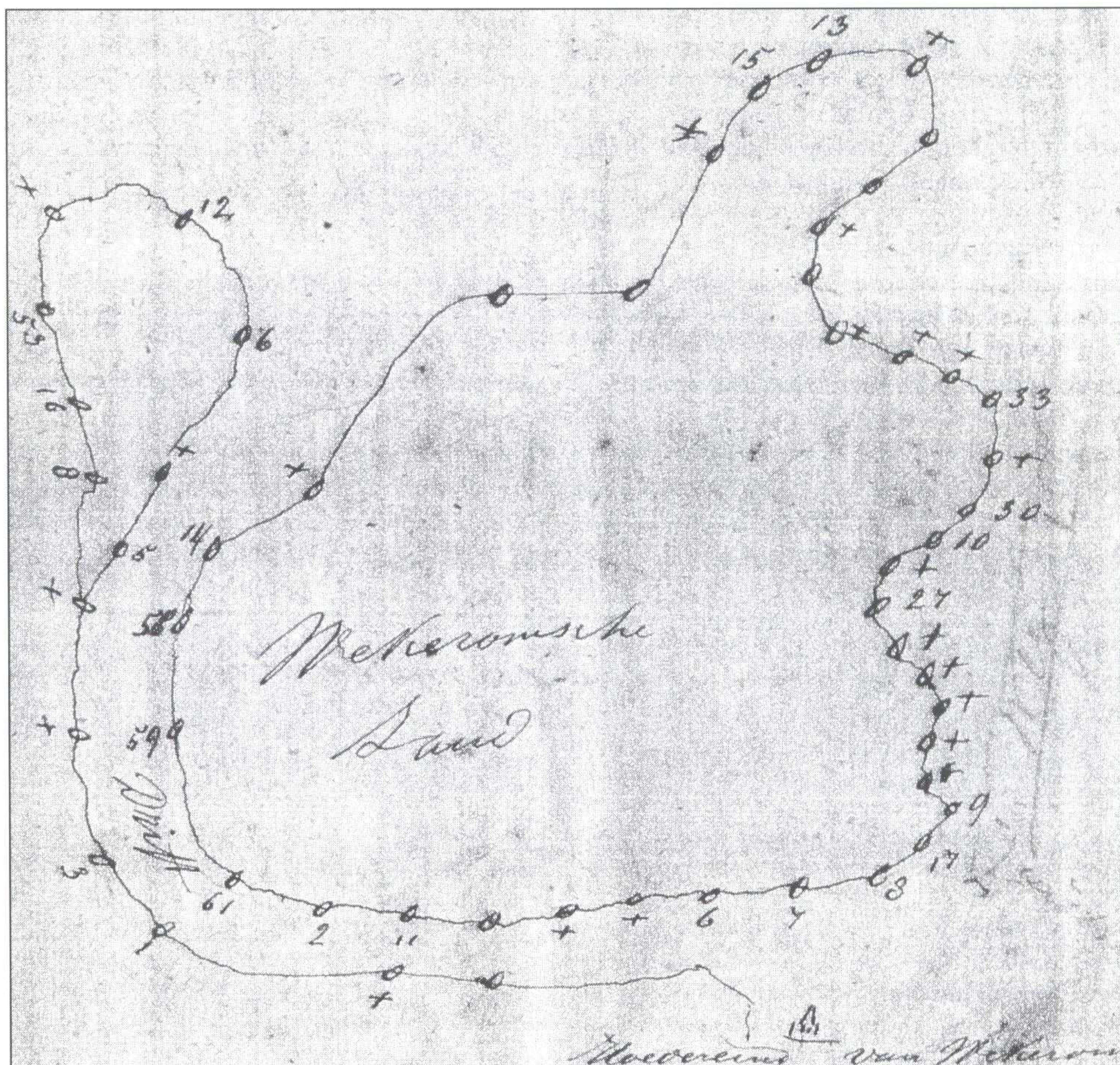
In de jaren veertig was hiervan ook al melding gemaakt in het buurtboek van Harskamp, waar men met hetzelfde euvel te kampen had. Hier diende men steeds vóór 1 april van ieder jaar de gaten weer gedicht te hebben.

Nu moest elke eigenaar binnen drie maanden na schriftelijke aanzegging van B en W de aanwezige kuilen, gaten en holle wegen met plaggen bedekken. Het winnen van zand was uitsluitend nog mogelijk op door de betreffende gemeente aangewezen locaties. Daarnaast werden de eigenaren verplicht, te zorgen dat de stuifzanden zich niet buiten hun bestaande grenzen uitbreidden.

De ontdekte overzichtskaart van de Edese zanden uit 1854. Centraal gelegen ligt het dorp Otterlo als een echt "zanddorp". Nabij het Wekeromse Zand is boerderij "Hoeve Eind" aangegeven. Tussen de Roekelse zanden "oost" en "west" zien we de boerderijen "Roekel" en "Folmer". Andere boerderijen zijn "Laar" en "Eschoten". Ook zien we de molen, die later de naam "Heetmolen" kreeg en gelegen is tussen Wekerom en Harskamp). Tussen de diverse zanden zijn ook de schaapsdriften vermeld. Ook zien we de gemeentegrens met de buurgemeenten Uggelen, Beekbergen en Arnhem.

Om die grenzen vast te stellen moesten rond de zanden, op kosten van GS, genummerde palen worden aangebracht. Controle hierop vond plaats in de maand september van ieder jaar, want dan zouden B en W een opneming doen van deze zanden en in een proces-verbaal aan GS nauwkeurig aangeven of deze waren toe- of afgenomen. Een aardige bijzonderheid is dat van deze eerste opneming nog een oud schetsboekje in het gemeente-archief werd aangetroffen, waarin per verstuiwing de houten grenspalen waren aangegeven en genummerd. Van het totaal der zanden werd ook nog een overzichtsschets gevonden.

Een van de tekeningen uit het gevonden schetsboekje waarop de begrenzing per verstuiwing door middel van genummerde palen wordt weergegeven. In dit geval het Wekeromse zand (met boerderij "Hoever Eind").

Burgemeester en Wethouders kregen het beheer en toezicht over de door GS gesubsidieerde beteugelingswerken. Controle van dichtbij (gemeente) werkt nu eenmaal beter dan controle van verre (GS).

Met de invoering van dit reglement werd ook een aantal verboden geïntroduceerd. Zo mocht men de beteugelingswerken, bezaaiingen en beplantingen niet vernielen of beschadigen. Dit gold speciaal voor de schaapherder die zijn schapen voortaan binnen de afgepaalde driften diende te houden. Verder mocht men de genummerde palen niet uittrekken of weghalen. Ook helmriet, zandhaver of plaggen diende men te laten staan. Bij overtreding van deze verbodsbepalingen kon niet alleen een boete worden opgelegd, maar ook een gevangenisstraf van ten hoogste zeven dagen.

De Burgemeesters en Wethouders van de gemeenten waar zich stuifzanden bevonden, te weten Apeldoorn, Arnhem, Barneveld, Brummen, Ede, Ermelo en Heerde, zouden het reglement ter kennis brengen van alle belanghebbenden/eigenaren en dezen wijzen op de bestaande subsidiemogelijkheden.

Het jaarlijkse proces-verbaal

Ondanks het nieuwe reglement bleef het beteugelen van de zandverstuivingen te wensen overlaten. In het brievenboek van de gemeente Ede troffen wij een volledig proces-verbaal aan dat twaalf jaar na de invoering van het reglement was opgemaakt. Dit was dus als het ware een momentopname van de toestand der zanden in 1866. Het proces-verbaal bestond uit een drietal onderdelen.

In het eerste deel werd rekening en verantwoording afgelegd wegens het gebruik van de toegestane subsidies en voor het gewone onderhoud van de palen. Aangezien er geen subsidie was verleend, resteerde de rekening van het leveren, transporteren en stellen van de palen in de verschillende zanden.

	1826 ha	1840 ha	1843 ha	1852 ha	1895 ha
Maanen		100	94	94	
Ginkel	222	225	224	224	
Kreel	90	130	94	94	
Wekerom en De Valk	230	240	344	334	207
Otterlo	1296	1617	1587	1587	1260
Harskamp	844	1086	1086	1086	912
Mossel en Roekel . .	388	725	680	685	285
Oud-Reemst		140	99	99	343
Reemst (bij Kemperb.)					253
Deelen		330	590		435

Een overzichtstaatje van de Edese zanden. De cijfers van 1826 zijn ontleend aan de Statistische Beschrijving van Gelderen; 1852 van Baron Sloet, en 1840, 1843 en 1895 van het Provinciaal Archief Gelderland. Uit de cijfers blijkt dat vooral tussen 1826 en 1840 de omvang van de zanden enorm is toegenomen, daarna jaren onveranderd zijn gebleven en na 1852 duidelijk zijn afgenomen.

Als tweede onderdeel dienden de onkosten voor het volgende jaar te worden ingebracht. Voor 1867 werden 55 nieuwe palen begroot, die door de Provincie zouden worden vergoed. Er waren verder geen verzoeken door de eigenaren van de stuifzanden binnengekomen om voor subsidie in aanmerking te komen.

Het derde onderdeel omvatte een beschrijving van de zanden zoals deze door B en W bij hun jaarlijkse controle in september waren aangetroffen. Dit deed men aan de hand van een voorgedrukt formulier. Hierin werden de benaming en de oppervlakte van het betreffende zand gevraagd, wie de eigenaar was, welke beteugelingswerken waren aangelegd en, als afsluiting, een post opmerkingen. De oppervlakte van het zand was destijds al vrij exact te geven, omdat in 1832 het Kadaster, naar Frans model, in Nederland was ingevoerd. Het doel hiervan was een eerlijke verdeling van de grondbelasting tot stand te brengen.

Ter oriëntering van de diverse zandverstuivingen zijn op de zandkaart uit 1854 de plaats van enige boerderijen aangegeven. Een hiervan is boerderij 't Hoever Eind', gelegen nabij het Wekeromse Zand. (foto 1999 – F.G. van Oort)

Het Roekelse zand (80 ha) lag er rustig bij. De beplantingen die door Provincie en eigenaar waren aangelegd bevonden zich in goede staat. Door de doelmatige beteugeling bestond er op korte termijn geen gevaar meer voor verstuiving.

Ook van het Deelense zand, 120 bunder groot, en het Pampeltse zand waren in het genoemde jaar geen verstuivingen waargenomen.

Het vastleggen van de zandverstuivingen

De zandverstuivingen werden geacht te behoren tot de gronden die door de natuur het minst bedeed waren. Ze waren in vele gevallen niet alleen onproductief maar werden door hun eigenaren beschouwd als een grote lastpost. Immers zijn buurman kon hem noodzaken om zijn stuivend eigendom te beteugelen en te voorkomen dat de aangrenzende gronden door het zand bedolven werden.

Het geschikt maken van zandverstuivingen voor akkerbouw of weiland was praktisch onmogelijk en economisch onhaalbaar. Zeker gezien het feit dat er in die tijd nog duizenden hectaren woeste grond werden aangetroffen, die met veel minder kosten en met meer hoop op succes productief gemaakt konden worden.

In de Edese situatie kwam het er dus op neer om met “pappen en nathouden” de verstuivingen te bedwingen. Aanvankelijk werd gewerkt met heggen, die uit verschillend materiaal konden zijn samengesteld. Meestal waren het grove-dennentakken, maar ook gebruikte men jeneverbessenstruiken, en soms zelfs heggen van stro of riet. Deze werden loodrecht op de richting van de heersende wind op bepaalde afstanden achter elkaar opgericht. Veelal werd, om de heg voldoende steun te geven, een horizontale houten richel aangebracht, die aan palen was gespijkerd, die op hun beurt door schoren werden gesteund. De hoogte van de heg wisselde af, al naar het doel dat men beoogde, van twee tot zes voet. Zo meende men de wind van het achter de heg gelegen zand af te houden. Ongelukkigerwijs had men echter over het hoofd gezien dat de beschutting door een heg zich slechts over een geringe afstand daarachter uitstrekt. Deze afstand was op vlak terrein niet meer dan anderhalf- tot driemaal de hoogte van de heg. Ongeveer vanaf de jaren tachtig werden om deze reden geen heggen als beteugelingsmateriaal meer gebruikt. Ze deden alleen nog dienst bij het invullen van gleuven.

Door ondervinding was men erachter gekomen dat slechts het bedekken van de grond of het volledig inpoten met plantsoen voldoende zekerheid tegen verstuiving bood. Maar dit waren weer zulke grote investeringen dat ze de meest energieke stuifzandbeteugelaar afschrikt.

Als we de gemeentelijke jaarverslagen op dit punt vanaf 1860 tot 1900 doornemen, bespeuren we wel dat er een steeds grotere doeltreffendheid in de beteugeling van zandverstuivingen was waar te nemen. Sprak men in de zestiger jaren nog van zeer ongunstige situaties en uitbreidingen, zo'n veertig jaar later schreef men over de zeer bevredigende toestand der verschillende zanden, waarbij de randen voor een groot deel kwamen vast te liggen en begonnen te begroeien.

De zanden verdwijnen

Aan het eind van de negentiende eeuw werd de landbouw getroffen door een zware crisis. Vooral de concurrentie van de zich sterk ontwikkelende agrarische gebieden in de Verenigde Staten en Canada deed zich op fatale wijze gelden. Daarnaast kwam rond die tijd de import van grote hoeveelheden Australische wol op gang, waardoor het bijzonder moeilijk werd om hiertegen met de wol van onze eigen heideschape te concurreren. Het gevolg hiervan was dat het aantal schape drastisch werd teruggebracht.

De boerenstand had het moeilijk en werd geconfronteerd met de noodzaak om de verouderde agrarische productiemethoden te moderniseren. Grondverbetering, voorlichting en meer efficiënte bedrijfsvoering moesten leiden tot een acceptabele bestaansmogelijkheid. Door de terugloop van het aantal schape werd er ook veel minder intensief gebruik

gemaakt van de heide. In de gemeentelijke jaarverslagen zien we in deze periode onder het hoofdstuk “gebruik van de heidevelden”, naast het gebruikelijke weiden van schapen en het steken van plaggen voor de bemesting van bouwland, ineens het maaien van heide voor de aanmaak van bezems verschijnen. Waarschijnlijk was dit een alternatief voor de agrariërs om de heide toch nog enigszins productief te maken.

Langzaam kwam er een mentaliteitsverandering op gang. Men kwam tot de overtuiging dat de uitgebreide zanden en woeste gronden, die grotendeels verlaten en onproductief waren, een nuttiger bestemming moesten krijgen. Een en ander werd nog versterkt door de invoering van de Wet op de Markenverdelingen van 1886 (lees ook Buurtverdelingen). Hierbij werden vele gemeenschappelijke marke- of buurtgronden onder particuliere eigenaren opgedeeld. Met het verkrijgen van dit eigen bezit groeide ook het aantal positieve initiatieven ter verbetering van deze gronden. Ook de opkomst van de kunstmest bracht een gunstige ommekeer in de methoden van ontginning, want met de bestaande meststoffen konden slechts povere resultaten worden bereikt.

Het gevolg was dat het zand en de heide in deze contreien, vanaf het begin van de twintigste eeuw, systematisch werden ontgonnen en beplant met grove dennen. De grove den is een boomsoort die op een slechte en droge grond nog kan groeien, dus een zeer geschikte boom voor gebieden met stuivend zand en voor schrale heidevelden. Daarnaast was het hout van de grove den een gewild artikel geworden door de gigantische vraag naar dennenpalen die was ontstaan voor het stutten van schachten in onze kolenmijnen. Uitgaande van deze gewaarborgde afzetmogelijkheid durfde men te investeren in de bosbouw, met natuurlijk de verwachting dat het thans ingebrachte kapitaal na verloop van tijd terugverdiend zou worden.

Vóór 1890 kwam het in de gemeente Ede maar zelden voor dat bos op grote schaal werd aangeplant. Uit de gemeentestukken blijkt wel dat in 1880 een aantal hectaren bos werd aangeplant in het Pampeltse zand. In diezelfde periode werd de geslaagde beplanting vermeld van de zandverstuiving in De Sijselt, die als een van de landelijke voorbeelden gold. Nadat in 1898 de eigendom van het Harskamper zand was overgegaan van de geërfden naar het Departement van Oorlog, werd al vrij snel daarna de Nederlandse Heidemaatschappij ingeschakeld om de zanden te beplanten (1902/03). Vanaf het begin van de twintigste eeuw waren door deze maatschappij en Staatsbosbeheer (opgericht in 1899) met de grootschalige bebossing begonnen.

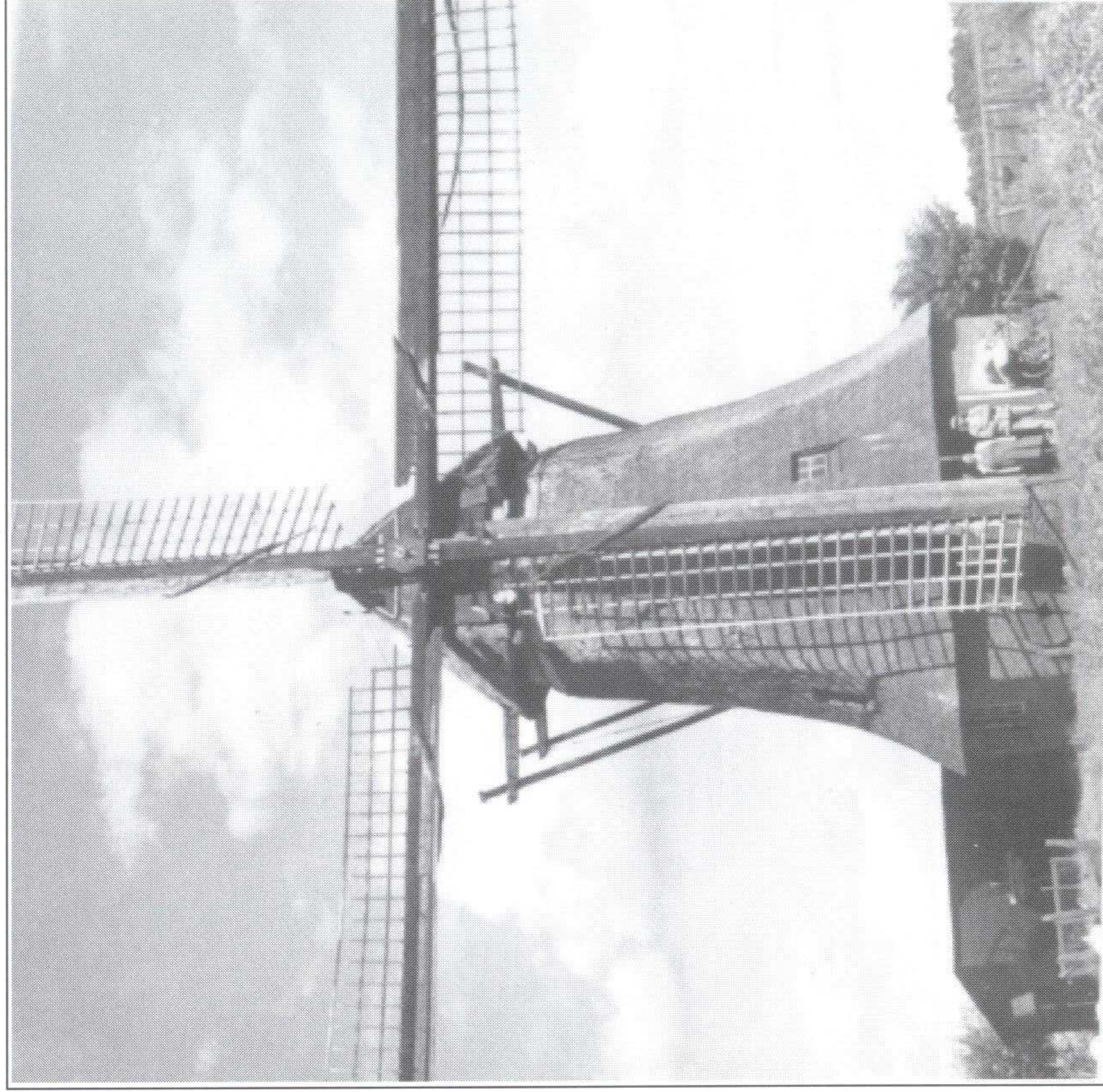
100 jaar later, en nu?

De meeste stuifzanden waren in het begin van de twintigste eeuw bebost. In feite is dit een weldaad voor de bewoners van de Veluwe geweest, want het beteugelen van de verstuivingen schiep eveneens een mooi stuk werkgelegenheid in deze regio.

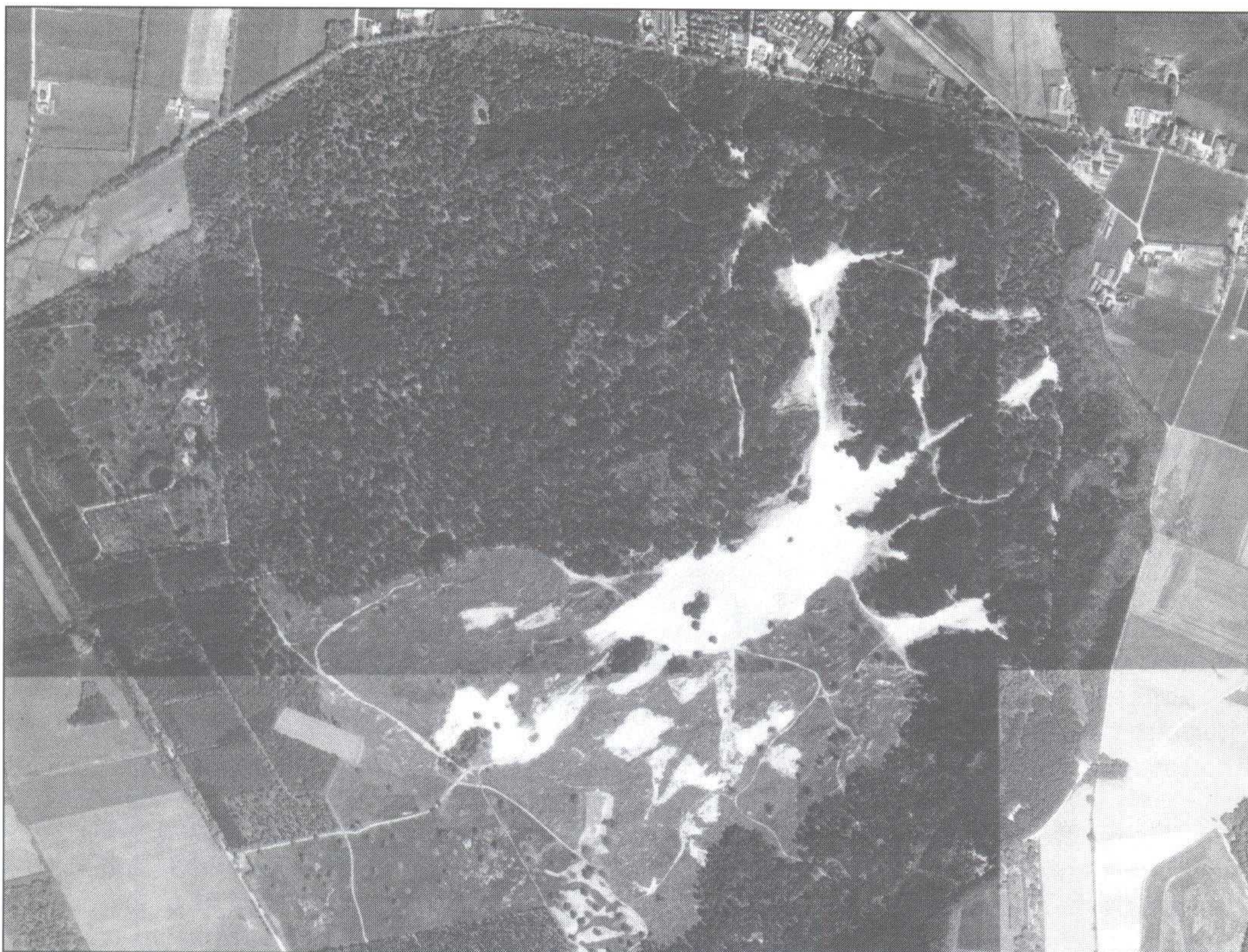
Met behulp van de topografische kaart is nog precies na te gaan waar de vroegere verstuivingen, die nu tot bospercelen zijn omgevormd, hebben gelegen. Meestal zijn het heuvelachtige terreinen met een kromme perceelsvorming waar kronkelende paden doorheen lopen. Dit in tegenstelling tot de in cultuur gebrachte heidevelden, waar als kenmerken gelden dat de percelen rechthoekig zijn, en worden doorsneden door lange rechte paden.

Gelukkig zijn er op een aantal plaatsen nog restanten te vinden van deze vroegere stuifzanden. Ze vormen nu een aantrekkelijk element in het landschap. Maar door verschillende oorzaken, zoals toegenomen luchtverontreiniging wordt de bodem extra bemest en dreigen ook deze laatste zanden helemaal te verdwijnen. Dit is dan het andere uiterste en dat willen we op grond van de huidige inzichten omtrent natuurbeheer ook weer niet. Zonder ingrijpen zal het evenwel spoedig gedaan zijn met de zandverstuivingen.

De betekenis van stuifzanden is, afgezien van hun bijzondere landschappelijke schoonheid, vooral gelegen in de zeldzaamheid ervan, want bijna alle stuifzanden van West Europa (90%) liggen in Nederland.

*De "Heetmolen" te Wekerom, gebouwd op de fundamenten van de molen die gelegen was nabij het kruispunt van de weg van Apeldoorn naar Ede en de weg van Otterlo naar Barneveld (zie zandkaart). Deze korenmolen, type bovenkruier met een achtkantig grondplan, heeft het na zijn oprichting in 1857 ruim 100 jaar volgehouden. In 1966 is de molen afgebroken. Het is jammer dat deze blik- en windvanger voor Wekerom verloren is gegaan.
(foto J. Gazenbeek, in bezit Hist. Mus. Ede.)*

Luchtfoto van het Wekeromse Zand uit 1999. Bovenaan de foto is de camping "Hent uut 't Zand" gedeeltelijk zichtbaar. De weg tussen deze camping en het natuurgebied is de Vijfprongweg. Het zand wordt voorgesteld door de witte vlekken op de foto. Aan de linkerkzijde van de foto loopt de Hoge Valkse Dijk, terwijl rechtsonder nog juist de oude Edese vuilstortplaats zichtbaar is. (foto: Afdeling Realisatie, gemeente Ede)

Nog niet zo lang geleden (1993) is rond het Wekeromse Zand tussen Wekerom en Lunteren 23 hectare bos geveld, zijn de stobben gerooid en is de humusrijke bovenlaag verwijderd, met als doel het levende stuifzand te redden. De wind moet vrij spel over een voldoende oppervlakte zand krijgen om dit weer te laten stuiven. De verwijderde humusrijke grond is in ieder geval gebruikt voor de bedekking van de naastgelegen voormalige vuilstortplaats Wekerom.

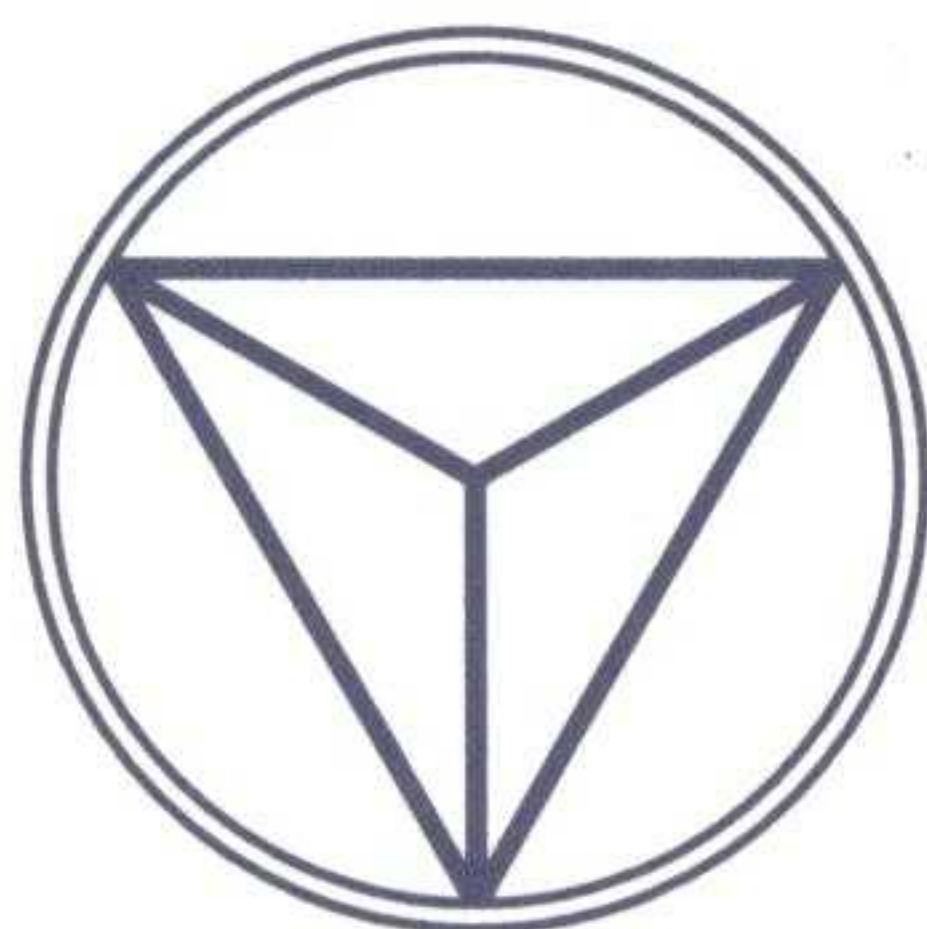
Wederom met subsidie van de Provincie, vroeger de motor van het beteugelen en bebossen van de zo gevreesde stuifzanden, wordt thans het tegenovergestelde gedaan, namelijk het redden van onze laatste levende stuifzanden. Het kan soms raar gaan in Gelderland!

Bronnen:

Gemeente Ede, oud archief (met hartelijke dank aan de heer E. Somer, voor zijn grote inzet).

Museum Oud Ede, De geschiedenis van Ede.

G.C.Spengler, Vastleggen en opbossen van duinen en zandverstuivingen.

SCHILDERWERKEN
KAMMINGA BV

maanderweg 74 - 6711 ng ede - tel. 0318 - 618522
fax 0318 - 650007

De Boek- en Kunsthandel
“Het Wapen van Ede”

Fa. Th. Menger

houdt zich aanbevolen voor de levering
van **ALLE**
Binnen- en Buitenlandse Boekwerken

Inlichtingen worden steeds gaarne verstrekt

HET WAPEN VAN EDE
boekhandel pel
HOFLEVERANCIER

GROTESTRAAT 91 - EDE

T
O
E
N
E
N
U

SINDS 1849

Fahrenheitstraat 24
Postbus 262
6710 BG Ede
Tel. : (0318) 624 523
Fax: (0318) 625 161

- 24 uurs glasservice
- Onderhoudsschilderwerk
- Nieuwbouw
- Utiliteitsbouw
- Isolatieglas
- Voorzetramen
- Rolluiken
- Zonweringen enz.

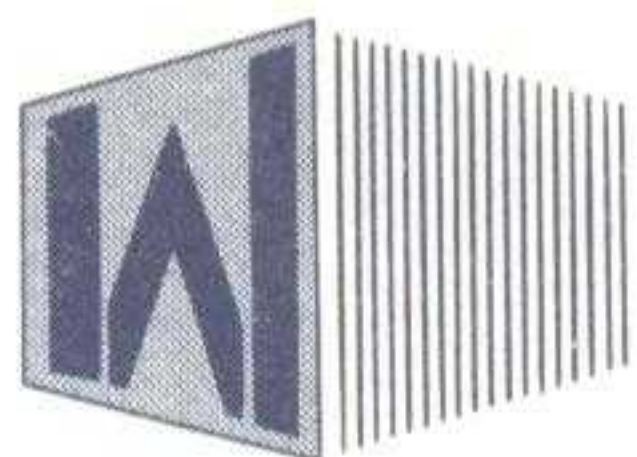
Periodieken, handelsdrukwerk,
brochures en folders
met vakmanschap vervaardigd bij:

DRUKKERIJ FROUWS EDE BV

Fahrenheitstraat 26, 6716 BR Ede, tel. (0318) 642 111, fax 642 757

**AANNEMERSBEDRIJF
WILLEMSSEN & ELBERTSEN EDE**

**NIEUWBOUW
VERBOUW EN ONDERHOUD**

Dwarsweg 10 - 6716 BJ Ede - Tel. (0318) 63 72 50 - Fax (0318) 63 97 62

**Geen project
of kantoor
is ons te groot!
En geen winkel
te klein!**

Ook dit project,
Historisch Museum Ede
is verzorgd door:

VAN DIJK B.V.

**INTERIEUR
VERZORGING**

ZANDLAAN 16 - 6717 LP EDE
TELEFOON (0318) 632 359